

Процедурні особливості залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача

Воробель Уляна Богданівна,
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету Навчально-наукового інституту
права, психології та економіки Львівського державного
університету внутрішніх справ, здобувач кафедри
цивільного права та процесу юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана
Франка

УДК 347.921.2:347.937.2(347.951.23)

У цивільному судочинстві неявка однієї зі сторін на розгляд справи завжди сприймалась негативно, оскільки така поведінка перешкоджала швидкому та справедливому розгляду справи, і тому законодавець робив усе можливе, аби не допустити такої поведінки як з боку відповідача, так і позивача. В римському праві, наприклад, було передбачено, що у разі неявки позивача на розгляд справи справа припинялась [1, с. 81]. Подібні наслідки неявки позивача були закріплені і в більш пізніх законодавчих актах, зокрема в Першому Литовському статуті (1529 р.), а згодом і в Другому Литовському статуті (1566 р.) [2, с. 499–500]. Науковцями ж залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судове засідання сприймалось або як цивільно-процесуальна санкція щодо недобросовісного позивача (представники цієї позиції, зокрема З.Х. Баймолдінова [3, с. 39], А.С. Федіна [4, с. 322], явку до суду вважали обов'язком сторін), або як свідчення втрати позивачем інтересу до розгляду справи (М. Зейдер та К. Шелехов [5, с. 37], К. Комісаров [6, с. 23–28], В. Завражнов та Л. Терехова [7, с. 32], В.М. Кравчук та О.І. Угриновська [8, с. 487]). Видається, що нині залишення заяви без розгляду в разі повторної неявки позивача в судове засідання якщо і можна розцінювати як цивільно-процесуальну санкцію щодо недобросовісного позивача, то не через те, що він

не явився в судове засідання (адже законодавець чітко визначив, зокрема у частині першій ст. 27 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), що участь у судовому засіданні – це право сторін, а не їхній обов’язок; на цьому наголошує і Верховний Суд України (надалі – ВСУ) у частині другій п. 20 постанови Пленуму ВСУ України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» [9, с. 8]), а за зловживання ним своїми цивільно-процесуальними правами (адже відповідно до частини третьої ст. 27 ЦПК України на осіб, які беруть участь у справі, покладається обов’язок добросовісно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов’язки).

Слід зазначити, що наслідки неявки позивача в судове засідання були предметом дослідження багатьох процесуалістів, зокрема М. Зейдера та К. Шелехова, К. Комісарова, І. Позубенка, Є.Г. Пушкаря та інших, проте у своїх дослідженнях вони керувались нормами цивільно-процесуального законодавства, які вже нині втратили свою чинність, та й з того часу суттєвих змін зазнали загальні засади правового регулювання цивільного судочинства, зокрема, законодавець відмовився від принципу об’єктивної істини, а посилив роль таких принципів цивільного судочинства, як диспозитивність та змагальність, що, у свою чергу, дало змогу закріпити чимало нових, невідомих ЦПК УРСР 1963 року інститутів, таких, наприклад, як заочний розгляд справи та наказне провадження, що у результаті вплинуло і на підхід законодавця до врегулювання наслідків неявки позивача в судове засідання. Так, якщо частина третя ст. 172 ЦПК УРСР 1963 року у разі повторної неявки позивача передбачала можливість обрання одного з двох варіантів процесуальної діяльності (або залишення заяви без розгляду, або розгляд справи по суті заявлених вимог, за наявності у справі достатніх матеріалів про права та взаємовідносини сторін, у зв’язку з чим у науковій літературі повторну неявку позивача в судове засідання відносили до факультативних підстав залишення заяви без розгляду [10, с. 173]), то норми ЦПК України чітко вказують лише на можливість залишення заяви без розгляду (п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України). Та й прийнятий 7 липня 2010 р. Закон України «Про судоустрій і

статус суддів» вніс свої корективи у правове регулювання застосування інституту залишення заяви без розгляду в разі повторної неявки позивача в судове засідання.

Вищезазначене обумовлює актуальність та доцільність цієї наукової статті, метою якої є дослідження процедурних особливостей застосування норм інституту залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача в судове засідання.

Системне тлумачення частини третьої ст. 169 та п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України дозволяє припустити, що застосування інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судове засідання можливе лише за сукупності певних установлених законом умов: належного повідомлення позивача про час та місце судового засідання; повторної неявки позивача в судове засідання, яка включає в себе такі складові: неявку саме позивача, її двократний характер та неявку в судове засідання; ненадходження від позивача клопотання про розгляд справи за його відсутності.

У доктрині цивільного процесуального права вчені вже аналізували, зокрема під час дослідження таких інститутів цивільного процесуального права, як судові виклики та заочний розгляд справи, питання належного повідомлення сторін про час та місце судового розгляду. У своїх дослідженнях науковці неодноразово звертали увагу на те, що питання належного повідомлення осіб, які беруть участь у справі, перебуває під контролем судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій, у зв'язку з чим є вкрай важливим як для теоретиків цивільного процесуального права, так і для практиків чітке та однозначне тлумачення категорії «належного повідомлення» [7, с. 31]. Та, незважаючи на всю вагомість цієї цивільно-процесуальної категорії, на жаль, її зміст розкривається не в ЦПК України, а на сторінках наукової літератури, де категорією «належне повідомлення» запропоновано вважати: конкретний спосіб повідомлення, передбачений цивільним процесуальним законодавством; дотримання встановленої законом процедури повідомлення з урахуванням

обраного способу; своєчасність такого повідомлення; наявність у суду доказів, що підтверджують фіксацію повідомлення або виклику [11, с. 79].

Залишення заяви без розгляду допускається у випадку повторної неявки в судові засідання лише позивача, оскільки у разі неявки інших осіб, які беруть участь у справі, застосовуватимуться інші правові механізми, регламентовані нормами ЦПК України. Так, наприклад, у разі повторної неявки в судові засідання відповідача справа розглядатиметься за правилами заочного провадження (частина четверта ст. 169 ЦПК України).

В юридичній літературі як вітчизняні (Ю.В. Навроцька [11, с. 66–67], С.І. Степурко [12, с. 74]), так і зарубіжні науковці (О.В. Бодакова [13 с. 106], І. Новоженіна [14, с. 14], І.В. Уткіна [15, с. 119–131]) все частіше вказують на необхідність застосування інституту заочного розгляду справи не лише у випадку неявки відповідача в судові засідання, але й позивача. На думку вчених, існуючий спосіб врегулювання правових наслідків неявки сторін у судові засідання в тому вигляді, в якому він існує нині, свідчить про нерівне становище відповідача та позивача, є прикладом нерівності у правових можливостях сторін у процесі [12, с. 74]. Наразі застосування інституту залишення заяви без розгляду в разі неявки позивача в судові засідання не можна визнати оптимальним способом захисту інтересів добросовісного відповідача, оскільки можлива ситуація, за якої позивач виявиться недобросовісним та пред'явить необґрунтований позов, а тим часом відповідач витратить сили, час та кошти (особливо, коли позов пред'явлено не за місцем проживання відповідача), зазнає значних моральних переживань [14, с. 13], проте і надалі залишатиметься у «підвішеному», невизначеному стані, оскільки за позивачем зберігатиметься право повторного звернення в суд [11, с. 66]. Надання ж відповідачеві можливості вимагати розгляду справи у разі повторної неявки позивача в судові засідання за правилами заочного провадження забезпечить йому право на судовий захист від необґрунтованого позову [14, с. 14], сприятиме захисту прав обох сторін у цивільному судочинстві [11, с. 65–67], гарантуватиме захист інтересів як добросовісного відповідача, так і добросовісного позивача, забезпечить повною мірою реалізацію принципів

змагальності [13, с. 106; 16, с. 12] та процесуальної рівності сторін [12, с. 74]. Окрім цього, спрощена процедура оскарження заочного рішення забезпечить суду без ризику скасування судом вищої інстанції необґрунтованого рішення, можливість своєчасного розгляду та вирішення цивільної справи за відсутності позивача, а у разі спростування презумпції неповажності причин неявки позивача в судове засідання та встановлення, що докази, на які відповідач посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи, – перегляд свого рішення з урахуванням цих доказів [14, с. 14].

Слід зазначити, що цивільним процесуальним законодавством вже колись була передбачена можливість заочного розгляду справи за відсутності позивача, наприклад, такий інститут був закріплений в Австрійському статуті цивільного судочинства 1895 року, який діяв у тій частині України, що перебувала у складі Австро-Угорської імперії (Галичина, Буковина, Закарпаття), а згодом і в ЦПК УРСР 1924 року [11, с. 65]. Та й можливість ухвалення заочного рішення у разі неявки позивача передбачена цивільним процесуальним законодавством багатьох країн, наприклад Грузії (ст. 229 ЦПК Грузії) [17], Естонії (частина перша ст. 198 ЦПК Республіки Естонія) [18], Німеччини (§ 330, 331), Ізраїлю, Швеції, Литви [11, с. 39].

Разом з тим, слід погодитись із Ю.В. Навроцькою, що українське законодавство ще не готове до цього, оскільки це потребує кардинальних змін у законодавчому регулюванні всього цивільного судочинства і перегляду всіх інститутів цивільного процесуального права [11, с. 67]. А тому всі подальші пропозиції з удосконалення чинного процесуального законодавства в контексті нашого дослідження стосуватимуться існуючої моделі врегулювання правових наслідків неявки позивача в судове засідання.

Участь у цивільній справі позивач може брати і через представника, а тому постає питання про правові наслідки повторної неявки позивача у разі участі в судовому засіданні його представника. За загальними правилами цивільного судочинства, судовий представник хоча і не стає позивачем у справі, та за своїми функціональними повноваженнями фактично замінює його.

Тому явка представника позивача в судові засідання унеможливилює залишення заяви без розгляду з підстави, передбаченої п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України, оскільки позивач вважатиметься присутнім у залі судового засідання.

Проте участь у справі через представника позивач може брати не в усіх категоріях справ. Так, наприклад, відповідно до прямої вказівки закону, а саме частини першої ст. 38 ЦПК України, участь заявників через представника не допускається у справах про усиновлення. У літературі зазначене положення закону пропонують розуміти як заборону ведення представником справ про усиновлення за відсутності в судовому засіданні особи, яку він представляє, та заборону здійснювати окремі процесуальні дії від імені цієї особи [18]. Науковці все частіше зазначають про обов'язкову особисту участь особи, яка ініціювала процес у розгляді та вирішенні справи, та неможливість її заміни участю представника такої особи і в інших категоріях цивільних справ. Так, наприклад, М.О. Німак вказує, що, у зв'язку з особистісним характером таких категорій справ окремого провадження, як: надання права на шлюб, розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, встановлення режиму окремого проживання та встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу, – для їхнього розгляду та вирішення є обов'язковою особиста участь заявника (заявників). Проте, на думку науковця, це не позбавляє їх можливості мати договірного представника, хоча участь у справі останнього не звільняє їх від обов'язку брати особисту участь у розгляді справи [19, с. 202–203, 205].

Подібної точки зору дотримується і Ю.В. Білоусов, зазначаючи, що у справах про надання права на шлюб не може застосовуватись інститут процесуального представництва (ні законного, ні договірного), а тому й заяву про надання права на шлюб не може бути подано через представника. Хоча на думку вченого, у такій справі залишається можливість залучення для юридичної консультації відносно реалізації цивільних процесуальних прав та виконання обов'язків заявника (неповнолітнього) особи, яка надає правову допомогу (ст. 56 ЦПК України) [20, с. 216].

Г.О. Світлична неможливість подання заяви про надання повної цивільної дієздатності представником неповнолітньої особи за дорученням (а, очевидно, і

майбутню участь у справі за його посередництвом) обумовлювала не особистісним характером цієї категорії справ, а вимогами законодавця щодо сторін договору доручення. Науковець звертає увагу, що відповідно до норм Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) (частина перша ст. 1000, п. 2 частини першої ст. 1008 ЦК України) необхідною умовою дійсності договору доручення є повна дієздатність фізичних осіб, які беруть участь у договорі як довіритель та повірений [21, с. 39].

ВСУ теж зазначає про неможливість участі через представника у певних категоріях цивільних справ. Так, наприклад, у частині другій п. 15 постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» зазначено, що сімейне законодавство не передбачає можливості розірвання шлюбу представником одного з подружжя або їх обох за довіреністю останніх, а правила ЦК України про представництво, довіреність і доручення на ці правовідносини не поширюються [22, с. 8].

Проте таку позицію підтримують не всі. На думку С. Бичкової та Т. Федосєєвої, участь представника заявника є можливою, наприклад, при розгляді справ про надання права на шлюб. На користь своєї позиції автори наводять такі аргументи: якщо законодавець встановив спеціальну заборону представництва інтересів заявників у справах про усиновлення, то заборона щодо участі представника у інших справах окремого провадження також мала б бути ним обумовлена. А оскільки в законі немає жодної вказівки на таку заборону, то і немає підстав стверджувати про неможливість представництва інтересів заявників у справах про надання права на шлюб [23, с. 95, 99].

Ми поділяємо точку зору, що у певних категоріях справ через їхній особистісний характер (справи про надання права на шлюб, розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, встановлення режиму окремого проживання та встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу) або через неможливість виникнення довірчого представництва в силу особливостей суб'єктного складу цих правовідносин (справи про надання права на шлюб,

надання повної цивільної дієздатності) особиста участь особи, яка ініціює розгляд справи, є обов'язковою, проте обов'язок особистої участі у цих категоріях справ не позбавляє сторону права користуватись допомогою договірному представника або особи, яка надає правову допомогу. Але оскільки такі випадки – радше винятки із загального правила можливості ведення сторонами цивільних справ через представників, аніж закономірна послідовність – доречно, як це, наприклад, визначено щодо справ про усиновлення, законодавчо обумовити перелік справ, участь в яких не допускається через представника. Тому частину першу ст. 38 ЦПК України пропонуємо доповнити реченням наступного змісту: *«Участь цих осіб через представника не допускається у справах про усиновлення, надання права на шлюб, розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, встановлення режиму окремого проживання та встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу, надання повної цивільної дієздатності, а їх особиста участь є обов'язковою»*. Така законодавча регламентація дасть змогу судам у випадку повторної неявки зазначених осіб у судовому засіданні залишити заяву без розгляду на підставі п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України, незважаючи на присутність у судовому засіданні представників таких осіб.

У цьому контексті доречно розглянути питання і щодо правових наслідків неявки позивача в судовому засіданні, явка в яке судом була визнана обов'язковою, у разі участі у ньому представника позивача. Слід зазначити, що відповідно до п. 4 частини першої ст. 169 ЦПК України суд може визнати особисту явку сторони в судовому засіданні для дачі пояснень по справі обов'язковою у двох випадках: тоді, коли від неї надійшло клопотання про розгляд справи за її відсутності (на це вказує перше речення п. 4 частини першої ст. 169 ЦПК України), або ж – тоді, коли вона бере участь у розгляді справи через свого представника (у протилежному разі не було б сенсу зазначати у другому реченні п. 4 частини першої ст. 169 ЦПК України про можливість виклику сторін для особистих пояснень у випадку їх участі у справі через представника). Проте механізму забезпечення виконання таких повноважень суду законодавець не передбачив. Адже єдиним, що може суд вчинити у разі

участі сторони через представника, коли суд визнав особисту явку обов'язковою, – це відкласти розгляд справи (принаймні, так впливає зі змісту частини першої ст. 169 ЦПК України). Але тоді постає логічне питання, а скільки разів суд може отак відкладати розгляд справи, якщо сторона і далі не з'являтиметься?

Вирішення цієї ситуації можливе двома діаметрально протилежними шляхами: не наділяти суд правом визнавати обов'язковою дачу особистих пояснень стороною, на чому, зокрема, наполягає Ю.В. Навроцька, яка слушно зазначає, що саме такий підхід найбільш повно узгоджуватиметься із засадами змагальності та диспозитивності цивільного процесу [11, с. 55]. Або ж передбачити дієвий механізм забезпечення особистої явки сторін у судові засідання. Так, наприклад, наділити суд правом залишати заяву позивача без розгляду після його повторної неявки в судові засідання, якщо така явка була судом визнана обов'язковою, незважаючи на безпосередню участь у судовому засіданні представника позивача (або надходження від позивача клопотання про розгляд справи за його відсутності).

Десь подібне вирішення, хоча і опосередковано, запропоновано і судовими органами. Так, наприклад, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у постанові «Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб» зазначає, що при повторній неявці заявника у справі про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, явка якого визнана судом обов'язковою, настають наслідки, передбачені п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України [24, с. 36]. Як свідчить судова практика, фактично суди таким чином і вирішують це питання.

Наприклад, *Золочівський районний суд Львівської області після чергової неявки позивача в судові засідання (фактично після третьої), особиста явка якого була визнана судом обов'язковою, незважаючи на присутність у судовому засіданні представника позивача, на підставі п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України, залишив без розгляду позовну заяву гр. А до*

територіальної громади с. Верховбуж про визнання права власності на будівлі [25].

У зв'язку з цим, частину першу ст. 207 ЦПК України слід було б доповнити пунктом такого змісту *«належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судові засідання, особиста явка якого була визнана обов'язковою, незалежно від присутності в судовому засіданні його представника чи надходження від позивача клопотання про розгляд справи за його відсутності».*

У доктрині цивільного процесуального права висловлюється думка, що правило про залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача потрібно за аналогією застосовувати і до органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб [8, с. 580; 10, с. 176–177; 26, с. 256]. Проте така позиція видається не виправданою, з огляду на специфіку підстав звернень зазначених суб'єктів. Адже у більшості випадків виникнення права на звернення до суду органів та осіб, зазначених у ст. 45 ЦПК України, пов'язано із неможливістю особи, в інтересах якої був розпочатий процес, самотійно реалізувати право на судовий захист через поважні причини (похилий чи, навпаки, занадто юний вік, фізичні вади чи скрутне матеріальне становище тощо). У зв'язку з цим виникає питання: чи справедливим та доцільним буде позбавляти таку особу можливості реалізувати своє право на судовий захист, лише з огляду на те, що органи та особи, які б мали захищати її права в суді, з тих чи інших причин не бажають з'являтися у судові засідання? Здається, що ні. У випадку двократної неявки в судові засідання органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, на нашу думку, суддя має відкласти розгляд справи, постановивши ухвалу, і повідомити про це позивача. В цій ухвалі, окрім зазначення підстав відкладення розгляду справи, суд має роз'яснити особі можливість підтримання вимог, пред'явлених в її інтересах, шляхом особистої явки в судові засідання або направлення клопотання про розгляд справи за її відсутності, а також обов'язково роз'яснити правові наслідки невчинення нею цих дій (залишення заяви, поданої в її інтересах, без розгляду з підстави,

передбаченої п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України). Звичайно, такий підхід до вирішення зазначеної ситуації дещо ускладнюватиме процес, затягуватиме розгляд справи в часових межах, проте саме він забезпечить можливість реалізації особою її права на судовий захист.

Оскільки треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають усі процесуальні права та обов'язки позивача (частина перша ст. 34 ЦПК України), слід погодитись, що суд зобов'язаний застосувати п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України і у випадку їх повторної неявки в судове засідання [10, с. 176; 28]. Однак слід не забувати, «що позивач та третя особа із самостійними вимогами на предмет спору хоча і виступають в одному процесі, але діють у ньому самостійно та незалежно один від одного. Тому при повторній неявці позивача в судове засідання його позов залишається без розгляду, а позов третьої особи, яка з'явилася до суду, розглядається на загальних підставах. І навпаки, якщо в судовому засіданні вдруге відсутня третя особа, це не тягне для позивача негативних наслідків і суд зобов'язаний розглянути його позовні вимоги» [27].

Застосувати інститут залишення заяви без розгляду з цієї підстави можна не лише в позовному провадженні, але й під час розгляду справ в окремому провадженні. Адже на заявника, так само як і на позивача, покладається обов'язок добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, зрештою, як і на всіх інших осіб, які беруть участь у справі, про що ми вже вище зазначали, а тому, у випадку повторної неявки належним чином повідомленого заявника в судове засідання і неподання ним заяви про розгляд справи за його відсутності, суд може залишити таку заяву без розгляду на підставі п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України.

Наступною ознакою, яка дозволяє кваліфікувати неявку позивача в судове засідання як підставу залишення заяви без розгляду, є її повторність. У науковій літературі зазначається, що в п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України йдеться про двократну неявку саме в судові засідання. Проте на практиці мають місце такі випадки, коли судді застосовують цю норму в разі двократної неявки

позивача на попереднє судове засідання або ж – у разі послідовної неявки позивача на попереднє судове засідання, а відтак і на судовий розгляд справи.

Так, наприклад, у зв'язку з неявкою заявника в попереднє судове засідання, а згодом і в судове засідання Свалявський районний суд Закарпатської області, керуючись п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України, залишив без розгляду цивільну справу за заявою гр. К, заінтересовані особи: обласний Будинок дитини м. Свалява, служба в справах неповнолітніх при Свалявській РДА, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту про усиновлення неповнолітнього гр. М [28].

Однак таку судову практику недоцільно визнавати правильною. Адже, як слушно зазначає А.С. Олійник, повторну неявку позивача на попереднє судове засідання не можна використовувати як підставу залишення заяви без розгляду, оскільки положення п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України передбачають неявку в судове засідання, а не в попереднє судове засідання [29, с. 75]. Логічно, що цю підставу залишення заяви без розгляду суд не може застосувати і в разі неявки позивача на попереднє судове засідання, а згодом – в судове засідання, оскільки в цьому випадку не буде дотримано такої умови як повторність неявки позивача. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши положення частини дев'ятої ст. 130 ЦПК України, яке передбачає, що неявка у попереднє судове засідання сторони без поважних причин або неповідомлення нею причин неявки тягне специфічний, характерний лише для цієї стадії правовий наслідок: з'ясування обставин у справі проводиться на підставі лише тих доказів, про подання яких було заявлено до або під час попереднього судового засідання. У подальшому прийняття інших доказів залежить від поважності причин, через які вони були подані несвоєчасно. Окрім цього, відповідно до частини восьмої ст. 130 ЦПК України, у зв'язку з неможливістю явки сторін у попереднє судове засідання суддя вправі відкласти його проведення лише один раз. А тому застосування п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України як підстави залишення заяви без розгляду можливе лише у разі

двократної, послідовної неявки позивача саме на судове засідання розгляду справи.

Важливою умовою, яка дає право кваліфікувати повторну неявку позивача як підставу залишення заяви без розгляду, про що, зокрема, зазначено в п. 3 частини першої ст. 169 та п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України, – це ненадходження від позивача клопотання про розгляд справи за його відсутності. Д.Д. Луспеник зазначає, що при надходженні до суду такої заяви сторона вважається де-юре присутньою у залі судового засідання. Така ситуація є нічим іншим, як правовою фікцією в процесі, тобто випадком, коли закон пов'язує настання певних правових наслідків із завідомо неіснуючим фактом [30, с. 124]. Тому заявлення позивачем клопотання про розгляд справи за його відсутності унеможлиблює залишення заяви без розгляду з підстави, передбаченої п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України, оскільки не буде дотримано однієї із умов застосування цього інституту – неявки (відсутності) позивача в судове засіданні. Логічно, що правило про можливість розгляду справи за відсутності позивача (заявника), у разі надходження від нього відповідної заяви, не може застосовуватись у тих справах, для розгляду і вирішення котрих необхідна особиста явка таких осіб (як зазначалося – про усиновлення, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, про встановлення режиму окремого проживання та встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу, надання повної цивільної дієздатності, про надання права на шлюб). Тобто в цих категоріях справ, незважаючи на клопотання заявника про розгляд справи за його відсутності, у випадку його двократної неявки в судове засідання суд має залишити таку заяву без розгляду на підставі п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України.

Із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус судів» від 7 липня 2010 р. та внесенням у зв'язку з цим відповідних змін у ЦПК України законодавець відмовився від такої умови застосування інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судове засідання як відсутність поважних причин неявки в судове засідання або неповідомлення

про них. Так, відповідно до чинної редакції частини третьої ст. 169 та п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України застосування інституту залишення заяви без розгляду не залежить від причин повторної неявки позивача в судове засідання, від їх поважності, чи ні. Така відмова законодавця від врахування причин неявки при застосуванні правових наслідків фактично прирівняла участь позивача в судовому засіданні до можливості реалізації права на судовий захист. Адже тепер, якщо позивач хоче вирішення справи, йому необхідно з'являтися у судові засідання навіть і у тих випадках, коли він не має об'єктивної можливості на це, коли обставини, які перешкоджають його явці, не залежать від його волі, а отже, не може передбачити, а тим паче вплинути на них. Парадокс ситуації полягає у тому, що найчастіше позивач не може явитись в судові засідання, оскільки йому не було про нього відомо, оскільки його не повідомили про нього або ж повідомили, але з порушенням встановленої процедури.

Такі законодавчі зміни у правовому регулюванні процедури застосування інституту залишення заяви без розгляду в разі повторної неявки позивача в судові засідання не можна визнати виправданими і з огляду на те, що системний аналіз положень ЦПК України свідчить, що при визначенні правових наслідків неявки в судові засідання інших осіб, які беруть участь у справі, за винятком позивача, законодавець бере до уваги причини їх неявки (наприклад, для відповідача це передбачено в частині першій ст. 224 ЦПК України, а для представника сторін – частині другій ст. 169 ЦПК України). Причини неявки є ключовим моментом при визначенні правових наслідків неявки сторін у попереднє судові засідання (частина дев'ята ст. 130 ЦПК України) чи при застосуванні заходів процесуального примусу (частина перша ст. 93 та частина перша ст. 94 ЦПК України). У зв'язку з цим здається дивним та невиправданим вибірковий підхід законодавця у врахуванні причин неявки в судові засідання при визначенні правових наслідків неявки в судові засідання учасників цивільного процесу.

Окрім цього, якщо залишення заяви без розгляду в разі повторної неявки позивача в судові засідання розцінювати як цивільно-процесуальну санкцію

щодо недобросовісного позивача за зловживання ним своїми процесуальними правами, про що вже нами вище зазначалось, то постає питання, а чи можна говорити про зловживання позивачем своїми правами у випадку його неявки в судове засідання з поважних причин? Очевидно, питання риторичне. У зв'язку з вищезазначеним, слід визнати виправданою приналежність до умов залишення заяви без розгляду в разі повторної неявки позивача в судове засідання відсутність поважних причин неявки в судове засідання або неповідомлення про них. А тому пропонуємо частину третю ст. 169 та п. 3 частини першої ст. 207 ЦПК України викласти в такій редакції: *«належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання, якщо повідомлені ним причини визнані неповажними і від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності»*. На нашу думку, до змісту зазначених норм є зайвим включення такої частини норми попередньої редакції, як «або повторно не повідомив про причини неявки», оскільки, відповідно до частини другої ст. 77 ЦПК України, у разі неповідомлення суду про причини неявки вважається, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, не з'явилися в судове засідання без поважних причин. Визнання причин неповажними фактично охоплюватиме два випадки: 1) визнання їх неповажними судом у випадку повідомлення про них позивачем; 2) визнання їх неповажними в силу дії в цивільному процесуальному законодавстві презумпції відсутності позивача з неповажних причин у випадку неповідомлення ним про причини неявки.

У зв'язку з цим логічно постає питання, які причини неявки в судове засідання вважати поважними, а які – ні? Питання визначення критеріїв, якими б керувався суд при визначенні поважності або неповажності причини, неодноразово вже розглядалися в науковій літературі. Зокрема, це питання активно обговорювалося науковцями при дослідженні такого інституту цивільного процесуального права як заочний розгляд справи, а зокрема, при дослідженні однієї з умов допустимості заочного розгляду справи – відсутності поважних причин неявки відповідача в судове засідання. Вже тоді задля

недопущення вільного тлумачення суддями поняття «поважні причини неявки» та «неповажні причини» в юридичній літературі були висловлені пропозиції щодо того, щоб законодавець чітко визначив підстави, які визнаватимуться судом поважними [31, с. 45–46], або ж хоча б умови (основні ознаки), які б для суду були підставою для встановлення наявності або відсутності поважності причин неявки [32, с. 27].

Звичайно, таке вирішення питання було б зручним для учасників судового процесу. З одного боку, це б спрощувало діяльність суду при вирішенні цього питання, а з другого – гарантувало б сторонам об'єктивність та неупередженість суду при тлумаченні цього оціночного поняття. Проте непередбачуваність життєвих ситуацій, їх багатогранність та різноманітність дає нам можливість стверджувати, що законодавча визначеність переліку поважних причин неявки в судове засідання може завдати більш значної шкоди для реалізації особою її права на судовий розгляд, ніж її відсутність. Тому, на нашу думку, суд при визначенні поважності причини неявки в судове засідання має оцінювати всі обставини у сукупності і вже тоді вирішувати питання про наслідки такої поведінки для позивача. Окрім цього, у разі визнання причин неявки неповажними суд зобов'язаний в ухвалі обґрунтувати своє рішення з цього питання: чому суд вважає зазначені підстави неповажними, з яких підстав він зробив такий висновок, які обставини він брав до уваги при вирішенні цього питання. Законодавча регламентація такого обов'язку гарантувала б особі об'єктивність та неупередженість судді, а також унеможливила б свавільне тлумачення цього поняття з боку суду.

Викладене свідчить, що можливість застосування інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судове засідання залежить від певних умов. На нашу думку, до таких умов слід віднести: належне повідомлення позивача про час та місце судового засідання; повторну неявку позивача в судове засідання, яка включає в себе такі складові: неявку саме позивача, її двократний характер та саме в судове засідання; ненадходження від позивача клопотання про розгляд справи за його відсутності, а також відсутність поважних причин неявки. У випадку

виникнення цих умов під час розгляду справи суддя має перевірити кожну із цих умов окремо, врахувавши всі особливості їх застосування, і лише у разі наявності їх у сукупності завершити провадження у справі без ухвалення рішення.

Список використаних джерел:

1. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів : [Вид. 3-є, перероб. та доп.] / Опанас Андронович Підпригора. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
2. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / [Редкол. : Ю.С. Шемчушенко (голова) та ін.]. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – Т. 3 : Історія держави та права України: козацько-гетьманська доба / [Упорядники: І.Б. Усенко, Т.І. Бондарук, О.О. Самойленко; відп. редактор І.Б. Усенко]. – 2003. – 584 с.
3. Баймолдина З.Х. Окончание гражданского дела без вынесения судебного решения: проблемы теории и законодательного регулирования / Зауреш Хамитовна Баймолдина // Арбитражный и гражданский процесс. – 2001. – № 3. – С. 35–40.
4. Гражданское процессуальное право : учеб. / [под общ. ред. проф. Л.В. Тумановой]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 608 с.
5. Зейдер Н. Последствия неявки истца в судебное заседание по гражданскому делу / Н. Зейдер, К. Шелехов // Социалистическая законность. – 1952. – № 12. – С. 36–40.
6. Комиссаров К. Возможность прекращения гражданского дела за вторичной неявкой в суд истца / Кузьма Комиссаров // Социалистическая законность. – 1952. – № 4. – С. 23–28.
7. Завражнов В. Последствия неявки в судебное заседание лиц, участвующих в деле / В. Завражнов, Л. Терехова // Российская юстиция. – 2004. – № 1. – С. 31–33.

8. Кравчук В.М. *Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України* / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – К. : Істина, 2006. – 944 с.
9. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»* // *Вісник Верховного Суду України*. – 2009. – № 8 (108). – С. 3–12.
10. Пушкарь Е.Г. *Исковое производство в советском гражданском процессе (Процессуальные последствия возбуждения дел)* / Евгений Георгиевич Пушкарь. – Львов : Вища школа, 1978. – 199 с.
11. Навроцька Ю.В. *Заочний розгляд цивільних справ в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03* / Навроцька Юлія Вячеславівна. – Л., 2008. – 209 с.
12. Степурко С.І. *Формальна визначеність та юридичний зміст принципу рівності сторін у цивільному судочинстві* / Світлана Іванівна Степурко // *Науковий вісник Чернівецького університету*. – 2008. – Випуск 478. *Правознавство* – С. 71–75.
13. Бодакова О.В. *О необходимости введения в Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь заочного производства* / Ольга Витальевна Бодакова // *Проблемы управления*. – 2008. – № 4 (29). – С. 105–110.
14. Новоженина И. *Процессуальные гарантии прав сторон при оставлении судом общей юрисдикции заявления без рассмотрения в связи с повторной неявкой в судебное заседание истца либо обеих сторон* / Ирина Новоженина // *Арбитражный и гражданский процесс*. – 2009. – № 10. – С. 13–15.
15. Уткина И.В. *Заочное решение в гражданском процессе* / Ирина Валентиновна Уткина. – М. : ООО «Городец – Издат», 2003. – 192 с.
16. Бодакова О.В. *Заочное производство в гражданском процессе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец.*

- 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / О. В. Бодакова. – Минск, 2009. – 25 с.
17. Гражданский процессуальный кодекс Грузии от 14 ноября 1997 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jguard.ru/images/attaches/235/GPK_Georgia.txt
18. Світлична Г.О. Новели інституту представництва в цивільному судочинстві: проблеми теорії та правозастосування [Електронний ресурс] / Галина Олександрівна Світлична // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2007. – № 1 (2). – Режим доступу : <http://www.yurprayintel.com.ua/2007/1/article06/>
19. Німак М. Особливості порушення справ, що виникають із шлюбних правовідносин / Марія Німак // Право України. – 2010. – № 6. – С. 200–207.
20. Некоторые вопросы рассмотрения дел особого производства по новому гражданскому процессуальному кодексу Украины : сб. науч. статей Междун. науч.-практической конф. [«Тенденции развития гражданского процессуального права России»] (Санкт-Петербург, 9–10 февр. 2007 г.). – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – 664 с.
21. Світлична Г.О. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в порядку цивільного судочинства / Галина Олександрівна Світлична // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 4 (92). – С. 35–41.
22. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 1 (89). – С. 5–11.

23. Бичкова С. Представництво інтересів заявника у справах про надання права на шлюб / С. Бичкова, Т. Федосєєва // *Право України*. – 2008. – № 6. – С. 94–99.
24. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 вересня 2011 р. № 10 «Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб» // *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. – 2011. – № 3. – С. 32–38.
25. Ухвала Золочівського районного суду Львівської області від 25 листопада 2008 р. у справі № 2-543/08 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.reyestr.court.gov.ua>
26. Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства / За заг. ред. П.І. Шевчука. – К. : Ін Юре, 2002. – (Сер. «Б-ка судді»). – 416 с.
27. Сапейко Л.В. Проблема визначення обов'язків осіб, які беруть участь у справі / Людмила Василівна Сапейко // *Право і безпека. Науковий журнал*. – 2009. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2009_1/PB-1/pb-1_39.pdf
28. Ухвала Свалявського районного суду Закарпатської області у справі від 16 липня 2007 р. № 2-0-47/2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.reyestr.court.gov.ua>
29. Олійник А.С. Аналіз питань, які виникають при застосуванні норм ЦПК України, що регулюють провадження у цивільній справі до судового розгляду та проведення попереднього судового засідання / Алла Сергіївна Олійник // *Судова апеляція*. – 2009. – 2 (15). – С. 58–76.
30. Луспенник Д. Заочне рішення у цивільному судочинстві: перші узагальнення судової практики / Дмитро Луспенник // *Юридичний журнал*. – 2006. – № 11. – С. 123–130.

31. Штефан О. *Поняття заочного провадження в цивільному процесі / Олена Штефан // Юридична Україна. – 2005. – № 1. – С.44–48.*
32. Тимченко Г.П. *Деякі загальні аспекти дослідження судового розглядання в цивільному процесі України / Геннадій Петрович Тимченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – 3 (77). – С. 23–31.*

Воробель У.Б. Процедурні особливості залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача

Досліджуються особливості застосування норм інституту залишення заяви без розгляду у випадку повторної неявки позивача в судові засідання, зокрема, аналізуються умови, за сукупності яких допускається застосування норм цього інституту, звертається увага на існуючі прогалини правового регулювання цього питання та пропонуються шляхи їх подолання.

Ключові слова: неявка, позивач, належне повідомлення, судові засідання, залишення заяви без розгляду.

Воробель У.Б. Процедурные особенности оставления заявления без рассмотрения в связи с повторной неявкой истца

Исследуются особенности применения норм института оставления заявления без рассмотрения в случае повторной неявки истца в судебное заседание, в частности, анализируются условия, при совокупности которых допускается применение норм этого института, обращается внимание на существующие пробелы правовой регуляции этого вопроса и предлагаются пути их преодоления.

Ключевые слова: неявка, истец, надлежащее сообщение, судебное заседание, оставление заявления без рассмотрения.

Vorobel' U.B. Procedural features of the abandonment of the application without consideration in connection with the second default of the plaintiff

The enforcement features of the institution rules of the abandonment of the application without consideration in a case of the second default of the plaintiff at a court session are investigated, in particular, the conditions which allow to apply the rules of this institution are analyzed, a great attention is paid to the existing gaps in the legal regulation of this issue and the ways to overcome them are suggested.

Key words: default, plaintiff, legal notice, court session, abandonment of the application without consideration.

Рецензія*

**на статтю Воробель Уляни Богданівни на тему
«Процедурні особливості залишення заяви без розгляду у зв'язку з
повторною неявкою позивача»**

Новітня кодифікація цивільного процесуального законодавства привнесла оновлення переважної більшості процесуальних інститутів, появу багато нових норм, котрі мають своїм завданням забезпечення захисту порушеного, оспореного чи невизнаного права чи законного інтересу фізичних, юридичних осіб, громади та держави. Зокрема, значних змін зазнало і правове регулювання процедури залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача в судове засідання.

Слід зазначити, що наслідки неявки позивача в судове засідання були предметом дослідження багатьох процесуалістів, зокрема М. Зейдера та К. Шелехова, К. Комісарова, І. Позубенка, Є. Г. Пушкаря та інших, проте у своїх дослідженнях вони керувались нормами цивільно-процесуального законодавства, які вже нині втратили свою чинність та й суттєвих змін з того часу зазнали загальні засади правового регулювання цивільного судочинства. Проте до нині жодного комплексного дослідження процедурних особливостей застосування норм інституту залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача в судове засідання, на жаль, не проводилось. Тому не викликає сумніву актуальність та доцільність висвітлення питань, які аналізуються у даній статті.

Робота написана на високому науковому рівні. Використано основні джерела з теми дослідження, причому як українські, так і видані за кордоном. Хочеться звернути увагу, що це як роботи останніх років видання, так і праці попередніх періодів. Автор не просто вивчала позиції науковців щодо проблем судових витрат в цивільному судочинстві, а критично аналізувала їх,

* Збережено стиль і граматику оригіналу

аргументуючи свою власну позицію та висловила конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Є достатня емпірична база, в роботі наводяться конкретні приклади із судової практики для ілюстрації тих чи інших положень статті. В роботі були використані різноманітні загальнонаукові та спеціальні методи юридичної науки, що дало змогу ґрунтовно та виважено підійти до аналізу проблемних питань застосування норм інституту залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача в судове засідання.

Робота рівноцінна у всіх своїх компонентах і частинах, добре вичитана, матеріал викладено просто і доступно, по змісту та оформленню відповідає вимогам, що ставляться до такого виду робіт.

На підставі викладеного вважаю, що наукова стаття Воробель Уляни Богданівни та тему «Процедурні особливості залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача» заслуговує на рекомендацію її до друку у фаховому періодичному виданні.

**Доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук**

Навроцька Ю.В.